

Наталія Пуряєва. *Словник церковно-обрядової термінології / передм. автора, відп. ред. Василь Німчук, богослов. ред. Тарас Шманько. Львів: «Свічадо» 2001. 156 с.*¹

Добрим показником належного розвитку наукових дисциплін є створення і функціонування відповідних термінологічних словників. Це завдання розв'язують передусім самі науковці, які й тільки які можуть знати, розуміти, створювати й утверджувати науково-категоріяльний апарат.

Та на нашому посттоталітарному просторі є одна спільна для всіх науковців проблема — слабка мовна й загальноосвітня ерудиція. І тому тут потрібний тісний контакт з лінгвістами, які б допомогали редагувати наукові терміни і приводити їх до норм та стилю української мови.

Та нерідко за створення таких словників беруться не самі науковці, а лінгвісти. Аж ніяк не применшуючи їхніх фахових знань, зазначу, що, наприклад, у музиці є такі складні поняття й терміни, що без ґрунтовної базової освіти популярно пояснити лінгвістові, яка різниця між такими поняттями як *поліфонія* і *багатоголосся*, *гармонія* в античному розумінню і *гармонія* в розумінні музики Нового часу або намагання перекласти або наблизити назви біблійних інструментів до сучасних дуже важко.

Подібною є ситуація і в церковному співі, де перемішано поняття та терміни старозавітні й давньогрецькі, латинські й старослов'янські, народнорозмовні християнських народів і сучасних літературних мов. Як тут бути, як визначити пріоритети і, головне, як укласти термінологічний словник, який би узгодив правописні норми, національну традицію й народнорозмовну практику, культурний контекст запозиченого терміна і водночас дав би адекватне розуміння певного явища літургійно-богословського явища, категорії, інструментарію?

Перед нами термінологічний словник церковної обрядовості, який включає також музично-літургійні поняття. Словник укладено київським лінгвістом Наталією Пуряєвою. У передмові й коментарі для користувача викладено основні принципи укладання цього словника та рекомендації для практичного вжитку. Як пише Авторка, цей словник створено «із метою заповнити зазначену лексикологічну лакуну» (с. 7). Цілком слушно йдеться про формування церковнослов'янської обрядової термінології з давньогрецької мови на основі прямих запозичень та

¹ На цей Словник див. також рецензію Максима Яременка в *Гуманітарному огляді*, ч. 9. Київ: «Критика» 2003, с. 217–219.

морфологічних і семантичних кальок (чи не краще говорити про переклади як про це писав ще Ізмаїл Срезневський?).

Авторка слушно пише про насичення церковнослов'янської термінології українською і навіть жаргонною лексикою, але як у такому випадку утримується постійна орієнтація церковнослов'янської обрядової термінології на візантійську протосистему, на чому вона наголошує? На думку Авторки, тут помітне, «з одного боку, ретельне оберігання церковнослов'янських форм від суттєвих впливів української літературної мови, з іншого — постійний приплив грецизмів у термінологію церковного обряду». Тут Авторка щось явно наплутала: за церковно-музичними матеріалами можемо стверджувати цілком протилежне, та й звідки б узявся цей реверс за умов загального культурного спаду та занедбання кліром знання грецької мови? Натомість досить виразним є вплив російської мови, а почасти латинської, німецької й італійської, про що Авторка чомусь не пише.

Слушно також Авторка говорить про сьогоденне осучаснення українізацію цієї термінології, але при цьому лише констатує явище, що, зрештою, є однією із засад, нею декларованих, але чи це добре — сумнівно². Варто було б звернути увагу, як нерідко в процесі надмірної і нефасової українізації розмивається богословська, літургійна і церковно-музична термінологічна сутність цих «новацій», до того ж у мовному сенсі досить часто бачимо слова-покручі, які аж ніяк не узгоджуються зі стилістикою української мови (*Всенічна, новоспочилий, Відсічення* та ін.).

Дуже сумнівним є означення *застаріле*. У християнській обрядовості в принципі не варто говорити про *застаріле*, бо духовна сутність сакральних текстів, їх святість і непорушність з плином часу радше наростає, і цей топос *давнього* є самою суттю сакрального. До речі, термін «краєгранесіє», що його авторка вважає застарілим, зберігається у богослужбових книгах, здебільшого Мінеях, до сьогоденного дня, а нібито новий «акростих» у богослужбових книгах взагалі не вживається (с. 17).

Описові статті іноді викладені дуже заплутано, і читачеві важко зрозуміти їх суть. До словника нерідко внесені супутні лексеми, які властиво не належать до церковно-обрядової термінології: *роковини, померлий, сестро, брате* та ін.

Та й сам уклад словника є досить далеким від класичних принципів укладання таких словників. Дивує, наприклад, укладання гасла не за внутрішньою суттю терміна, а за його зовнішніми і додатковими ознаками, — наприклад, «свято Миколая», «свято Володимира Великого», а

² Подібну заувагу щодо констатуючого принципу укладання «Словника української мови» в 11 томах висловив в одній зі своїх рецензій Ярослав Дашкевич.

потрібно навпаки, бо пошук повинен вестися саме за номінативами. Але тут напрошується й інше питання: а чи є це властиво терміни? Та й свят церковних є набагато більше.

Бібліографія явно перевантажена як за рахунок досить далекої від теми літературою, так і дрібничковою. Зате бракує такої спеціальної праці як «3 історії української церковно-музичної термінології» Олекси Горбача (1965). Не згадано також спеціальний словник Володимира Іванова «Словник термінів і слів українського церковного співу» (Миколаїв 1998). Працю Михайла Скабаллановича краще подавати за першим київським виданням, а не репринтним *псковським*; до того ж київське видання вийшло у трьох випусках у 1910, 1913 і 1915 роках (у Пуряєвої вказаний лише 1913 рік, с. 155).

Нижче подаємо зауваження до окремих статей, здебільшого церковно-музичного змісту:

акафіст — «похвальна пісня», але не вказане буквальне значення — «несідальна»; чомусь не згадана часто вживана форма «акафіст»

азматик — «див. алилуарій» (?); цей термін має своє точне визначення, яке чомусь тут не подано, та й форма написання мала б бути «асматик»

алилуя — насамперед це вірш псалма, а вже пізніше вживається як приспів у кондаках і в деяких інших жанрах

антифон — багатослівне й досить незграбне визначення: «спосіб виконання піснеспівів, що полягає в почерговому співі на два хори», яке можна викласти простіше — «почерговий спів двома хорами»; чомусь не згадано антифони служби страстей

архидиякон — варто було б пояснити насамперед префікс архі- як вищий чин, і це б усе прояснило

блаженні — це не стихири

богородичник — це богослужбова книга, а не догматик; а догматик іноді називають «богородичний спів»

відспівування — це калька з рос. *отпевание*; в укр. практиці не вживається

гімн — треба гимн, як звучить і пишеться грецькою мовою, латинською, польською, стаукраїнською та українською довоєнного часу; шкода, що сучасні орфографічні словники поки що пишуть «гімн», але хтось же повинен виправити цей фонетичний покруч в українській мові³

глас і голос — цілком непотрібний переклад, який губить сенс давнього терміна; пояснення теж неправильне, бо це не мелодія, а система поспівок, ритмічних і ладових ознак

³ У наших виданнях Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Українського Католицького Університету, Львівської музичної академії пишемо «гимн».

демественик — гр. *доместик*, так без перекладу вживався за Княжої доби; перекручена форма «демественик» вживалася лише в Росії⁴

дзвін, дзвоніння — дуже покручені визначення, які взагалі навряд чи слід подавати, як і похідні від нього

доксологія — ця грецька форма вживається в західній літургійній практиці, у нас — «славослів'я», «славословіє»

дяк — «назва церковного читця і співця»; чи варто додавати слово «назва», краще написати простіше — церковний читець і співець, найнижчий ранг церковного служителя

ексапостиларій — гр. *світільний*; в Україні частіше вживалося світільний, то навіть нагадувати гр. варіант; в Росії частіше вживається грецька форма

Єрмолой *див. Ірмологій* — але чому Ірмологій вибрано як основну форму, коли це власне російська форма назви книги ірмосів, а в Україні вживалася і вживається Ірмолой (іноді Єрмолой), зрідка вживалася грецька форма Ірмологіон; треба би було також пояснити суть українського нотного Ірмолая як збірника вибраних різножанрових піснеспівів усього церковного репертуару

ікос — «частина Акафиста, яку виконують після кондака...», але ікоси — це строфи кондака, тобто, його вірші

канарх, канархист — правильно є форма «канонарх», названі форми є перекрученими і в Україні, якщо й уживалися, то як жаргон і русизм

Канон — такої церковної книги немає, є Каноник

канон повний — такого поняття в літургії немає, лише канон, який може бути неповним (двопіснець, трипіснець, чотирипіснець)

канон як церковне правило — чомусь немає цього терміна та його похідного значення «канонічне право»

кинонік — краще киноник; слід було б написати, що це збережена грецька назва, а «причасник» (а не причасний — росіяни вживають «причасний стих») є слов'янським перекладом

кондак — це наперед жанр церковної гімнографії, який входить, зокрема, в Акафіст

Кондакарій — такої форми немає ні в нас, ні в Росії, а лише Кондакар

крилас — це перекручена, неправильна форма від «крилос», з гр. «клірос»

⁴ На це, між іншим, звернув увагу ще Іван Франко, критикуючи таке некритичне запозичення з російської історіографії Порфирія Бажанського в його «Історії руського церковного пінія» (Львів 1890, с. 57). І. Франко писав: «Не знаю, звідки о. Бажанський взяв таке толковання, але згорі кажу, що воно не може бути вірне, бо, раз що греків на Русі в XI і XII віці ніхто не став би звати латинською назвою, а подруге, що ніяка етимологія з „доместика“ не виведе „демественикий“» (див.: І. Франко. Музика... та й годі // Іван Франко. Статті і матеріали, зб. 7. Львів 1960, с. 34–35).

крилошанин — те саме, що співець; зовсім ні: крилошани — це священники-адміністратори єпархіяльного управління, у Львові також Ставропігійського інституту

ктитор — «те саме, що староста церковний»; це насамперед опікун, в тому й церковного майна, звідси поняття «ктиторський монастир» (треба було б пояснити), а слово староста властиво нічого не пояснює

Літургіарій — це латинська форма, яка в нас не вживається; за рукописами й стародруками — Літургікон або Службеник

Мінея місячна — це тавтологія «місячник місячний»; сучасна історіографія відкинула таке визначення

Мінея Цвітна — такої немає, є службова, празнична і четья

Мінологій — правильніше Менологій, коли йдеться про Місяцеслов

Місяцеслів — де можна зустріти такий мовний викрутас? вживається лише Місяцеслов

Молебник — такої літургійної книги немає

нотний Стихирар — а чому немає *нотний Ірмологіон, нотна Тріодь* і т. д.? втім такі визначення не потрібні, варто було б натомість увести «нотні богослужбові книги — богослужбові книги з нотними текстами»

Октоїх або Осмогласник — але не Восьмигласник

Півуостав — «Часослов Малий» (?) або «Місяцеслов» — у стародруках «Полууостав» або «Полууоставець»; а півуостав — це тип письма

піснеспів — складова богослужіння, призначена для співового (!?) виконання; а чому в переліку жанрів виділено й пояснюється лише тропар?

пісня — немає пояснення, що ж то власне є пісня, а лише похідні назви, серед них бракує «пісні біблійної»

пісня трисвята — те саме, що «трисвяте»; та чи потрібен тут додаток «пісня»?

поліелей — не зазначено слов'яно-українську форму «многомилостивое», яка в нас вживається частіше, ніж гр. «поліелей»

прокімен — добре, що пропонується написання через «и», а не досить поширене «прокімен»; подано похідні словосполучення, та не сказано, що це співаний текст

протопсалт — це старший співець, а не просто співець

псалм і псальма — варто було б підкреслити українську форму *псальма*; визначення неточне й не покривається лише словом священний (усі співи у храмі священні), а Псалтир тому так називається, що містить псалми; псалм — це насамперед хвалебна пісня

псалмодія — у принципі невірне визначення, бо *псалм* означає *спів*, а Авторка пише про читання; псалмодія — це піснеспів

псалом степенний — такої назви немає

Псалтир — «священно-богослужбова книга, яка містить псалми, поділені на кафизми й слави»; але ж у євреїв ця книга не поділена на

кафизми; окрім того, є різні типи Псалтиря, а не лише богослужбовий

публічна каплиця — (?)

регент — «І. Те саме, що і читець» (?)

розрیشальна молитва — українське «розгрішення»

сакрамент — суто латинська назва, слід було б пояснити

самоголосний — недоречна українізація; визначення дуже запутане, бо треба здогадатися, що походить від слова *глас*, а не *голос*; тож має бути «самогласний»

світилен воскресний — для чого це вводити у терміносистему? тоді потрібно було б говорити про світильні на кожен день тижня і на свята

Святкова Мінея — краще Празнична, бо тут знаходяться переважно служби празників (найважливіші свята церковного року), а службова (службна) Мінея вміщує служби кожного дня

Святого Володимира Великого — це термін (?); до того ж у літургійних текстах не вживається «Великий» (взято з історіографії доби романтизму)

святого Миколая, а де ж інші святі?

сестро!, брате! — хіба це терміни?

співець — «церковнослужительський чин, у якому посвячений має право і обов'язок співати під час богослужень»; доволі запутане визначення; канонарх — це не застаріле від «крилошанин», а має своє конкретне значення; бракує визначення «уставник»

стих — це вірш, але аж ніяк не стихира

стихира воскресна — «стихира, яку виконують на пасхальній утрени», це правильно лише почасти, бо насамперед це стихирі, що співаються на воскресних (недільних) службах

стихира пісна — такого літургійного терміна немає

стихира стиховна — правильніше «стихира на стиховні»

Стихирар Нотний — чому «Нотний» з великої букви?

стихословити — «виконувати церковний піснеспів»; буквально означає «виголошувати стихи», тобто вірші, але не співати; співати — «стихирогісати», подібно як «ірмологісати» або «ірмологісаніє» (такі терміни вживалися, наприклад, у почаївських друках)

тропар — повинно бути визначення передовсім самого тропаря, а потім подаватися різні словосполучення; «те саме, що піснеспіви» — неточне тлумачення; тропар це форма вірша, поєднаного зі співом

хор — «група осіб, яка виконує піснеспіви на богослужінні»; чи потрібне таке незугарне пояснення?

хори — неповне визначення, бракує згадки про хори у церкві

церковне свято першорядне — звідки взято такий термін?

цикл церковних свят різдв'яних (?) — хіба це термін? та всі церковні свята є циклами, і їх перелік був би дуже великий

Богословсько-термінологічні словники створювати потрібно, але у співдружності з вузькими фахівцями. Присутність так званих «ваківських вимог» — рекомендація Вченої ради, два рецензенти, відповідальні редактори etc. — аж ніяк не вплинула на якість Словника. Шкода, що таке авторитетне видавництво як «Свічадо» формально підійшло до редакторського опрацювання і недоглянуло те, що власне б належало було зробити цьому спеціалізованому видавництву.

Юрій Ясіновський